

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ЦІННІСНИХ ЗМІН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КООРДИНАТАХ “ТРАДИЦІЯ – МОДЕРН”

Анотація. Автор ділиться дослідницьким досвідом щодо вивчення трансформації цінностей українського суспільства на базі фундаментального дослідницького проекту. Викладено концептуальні та методологічні засади вивчення цієї проблематики на базі методики Р. Інглхарта.

Ключові слова: трансформація, модернізація, ціннісні зміни, методика Р. Інглхарта, матеріалістичні / постматеріалістичні цінності, традиція / модерн.

Аннотация. Автор делится исследовательским опытом относительно изучения трансформации ценностей украинского общества на базе фундаментального исследовательского проекта. Изложены концептуальные и методологические принципы изучения этой проблематики на базе методики Р. Инглхарта.

Ключевые слова: трансформация, модернизация, ценностные изменения, методика Р. Инглхарта, материалистические / постматериалистические ценности, традиция / модерн.

Summary. As a basis of the material lighted up in this article the author used his own accomplishments in fundamental research “Tendency of structural transformation of Ukrainian society in the context of globalization and European integration”, which is in realization of faculty of sociology of the Kyiv national Taras Shevchenko university in the context of an intermediate stage research “Valued mechanisms of structural changes of the modern Ukrainian society”. The subject of this research lies in the river-bed of studies of social and cultural transformations of Ukrainian society, in particular the dynamics of the

basic valued options of the citizens of Ukraine, display of hierarchy of the valued priorities, and also finding out how today the changes of the system of values are taking place, in particular, in the context of their formation in the generation measurement, and also formation and reflection of the valued map of Ukraine according the subject of research. Modern development of Ukrainian society as a period of processes of transformations, modernization, is stipulated by the appearance of new institutions and considerable changes of “the rules of the game” generates valued changes. This difficult process of re-thinking of the system of values, correlates with a problem of correlation of tradition and innovations in a new valued-normative system. Based on the theory of intergeneration change of values R. Inglehart, pursuant to which the global change of the valued system of humanity from materialism to post-materialism takes place, in this research the methodology of R. Inglehart with the basic principles of his measurements was used and tested. The analysis of scientific base of recreation of social and cultural traditions and changes in the system of values fixed the drastic changes of social conditions of vital functions of Ukrainian society, which stipulated moving to a new system of the valued orientations, characteristic for modern societies of post-industrial type. And undetectable and variative state of the valued system of Ukrainian socium can be described as constantly transforming, that results in pluralism of the valued systems, which execute both differentiating and integrating role.

Key words: transformation, modernization, valued changes, method of R. Inglehart, materialistic / postmaterialistic values, tradition / modern.

Сучасне суспільне життя у всьому світі характеризується масштабністю та динамічністю змін, соціокультурних трансформацій, що неодмінно супроводжуються ціннісними зрушеннями. Сучасні соціальні зміни прийнято розглядати як модернізацію, транзит, трансформацію. Розвиток української держави, соціальних інститутів і суспільних відносин визначається як період складних трансформаційних процесів, обумовлених також завданнями пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей. Ці процеси на пострадянському просторі, зокрема й в Україні, відзначаються особливою драматичністю [1]. І головною ознакою суперечливої динаміки ціннісних трансформацій є неусталеність процесів ціннісної детермінації активності різних соціальних груп. Зі змінами ціннісної свідомості, зокрема підвищенням тенденції прагматизації, наростанням значення таких цінностей, як гроші, ма-

теріальні блага і задоволення, забезпеченість, престижна робота чи виш, кар'єра і успіх за будь-яку ціну, — загострилася проблема переосмислення та своєрідної “інвентаризації” системи цінностей пострадянського соціуму. Тому доволі тернистий шлях українського суспільства в модернізаційному поступі вимагає подальшої концентрації уваги соціологічної науки на вивченні, розумінні та вирішенні актуальних питань суті й спрямованості соціальних змін. Водночас трансформації буденних світоглядних практик, політичних та економічних цілей, релігійні норми та сімейні цінності актуалізують формування нової картини економічного, політичного і соціального життя. Суспільний запит на теоретичне осмислення рушійних сил трансформаційних процесів і чинників, які детермінують суб'єктні риси групових та індивідуальних акторів, має чітку практичну спрямованість, оскільки його

здійснення сприятиме більш цілеспрямованому реформуванню пострадянської соціокультурної реальності. Отже, *актуальність* дослідження обумовлюється нагальною потребою у ідентифікації динаміки ціннісних змін як чинників прогресивних соціальних трансформацій.

Різні аспекти засад теорії пострадянської трансформації українського суспільства, його інституційних змін, стратифікації, соціальних настановлень і практик, адаптації, культурних і ціннісних особливостей досліджували такі вітчизняні вчені, як: О. Балакірева, С. Бабенко, Є. Головаха, А. Горбачик, О. Злобіна, Н. Костенко, О. Куценко, О. Макеев, А. Ручка, В. Судаков та багато інших. Серед російських дослідників ця палітра вчених ще ширша, однак, зауважимо в аспекті досліджень цінностей праці таких учених, як Л. Беляєва, Н. Лапін, В. Магун, А. Татарко та ін. За основу висвітленого матеріалу автор використав результати власних досліджень з проблеми “Ціннісні механізми структурних змін сучасного українського суспільства”.

Мета дослідження — аналіз динаміки основних ціннісних настановлень громадян України, вияв ієрархії ціннісних пріоритетів, а також з'ясування того, як сьогодні відбуваються зміни системи цінностей і, зокрема, в контексті їх формування у поколінному вимірі, а також формування та відображення ціннісної мапи України за предметом дослідження. У центрі цих досліджень — динаміка цінностей населення сучасної України, її вираження в трансформаційних процесах. *Об'єктом* дослідження є динаміка ціннісних орієнтацій сучасного українського суспільства, *предметом* — зміни в системі цінностей українського суспільства у векторі його модернізації, в контексті системної зв'язки “традиція — модернізація”. Однак, за браком технічних можливостей, автор надає собі право обмежитися для початку (і за логікою) лише засадничими аспектами дослідження, висвітлення яких, зокрема, сформує у читача розуміння алгоритмічності останнього.

Соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні, зумовили ряд змін, які найвиразніше проявилися в трансформації старих і пошуку нових організаційних структур, ціннісних орієнтирів, моделей особистісних, ділових і сімейних взаємин. Для частини населення з високим потенціалом соціального активізму набувають значущості не тільки цінності матеріального благополуччя, а й

цінності, так би мовити, “постматеріалістичного” характеру — свободи вираження, економічної свободи, політичної участі тощо. Саме лібералізація, гуманізація та демократизація ціннісної системи є визначальними умовами прогресивної трансформації сучасної України.

Відомо, що розвиток будь-якої економічної системи суспільства ґрунтується на її здатності поєднувати як інституційні, так і ціннісні аспекти свого функціонування. З цього погляду функції економічних інститутів підпорядковані задоволенню потреб, цінностей та інтересів як різноманітних організацій так, і громадян. Тому очевидно, що ціннісна система суспільства настільки ж обумовлює інституційну систему, наскільки сама обумовлена останньою. Співвідношення інституційної та ціннісної складових трансформації являє собою питання про поєднання стійкого та мінливого, традиційного та інноваційного в модернізаційному процесі.

Україна, як і інші країни пострадянського простору, в процесі свого транзитивного переходу постала перед значними труднощами в розумінні характеру та особливостей трансформаційних змін. Особливо це стосується процесу становлення принципово нової інституційної системи в різних сферах життя суспільства. Тут потрібні серйозні якісні перетворення. І йдеться не про ті або ті зміни, а саме про трансформацію, яка стосується рівня сутнісних характеристик суспільств, що здійснюють транзитивний перехід, у процесі якого формується сучасна багатокомпонентна соціальна система. Інституційні зміни, що відбуваються в Україні, зумовили виникнення багатьох суспільних інновацій різноманітного і водночас своєрідного та особливого характеру. Особливість їх полягає у суперечності фактичного стану суспільства, що в кінцевому рахунку не забезпечило останнім необхідних умов визначеного функціонування і розвитку. Ці суперечливі тенденції також свідчать про те, що суспільство змінюється, формується на новому якісному рівні, а новосформовані інституціональні системи далі зазнаватимуть значних трансформаційних змін: виникнуть, зміняться або зникнуть. У цьому й полягає сутність транзитивного процесу. Тому соціальну трансформацію слід вважати як радикальний цілеспрямований перехід суспільства від одного типу соціальної системи до іншого, тотальну перебудову всього суспільства в аспекті реформування, еволюційності, радикалізму.

Рушієм трансформаційних процесів, як правило, є процес модернізації (інноваційний процес, запровадження нових соціальних інститутів). У класичному розумінні трансформаційні процеси можна інтерпретувати як віддзеркалення процесу модернізаційної експансії. Через призму поняття "модернізація" можна говорити про суть соціально-політичних, соціально-економічних, інноваційно-технологічних та інших перетворень, що відбуваються в сучасному українському суспільстві та інших посткомуністичних суспільствах. Модернізація — це не так мета перетворень, як і засіб рішення складніших і важливіших завдань: формування нових типів масових економічних, політичних, інноваційно-технологічних та інших практик, нової системи цінностей, норм, що організують життя співтовариства в цілому. Це поняття використовується не тільки для аналізу переходу традиційних суспільств до сучасних, а й процесів вдосконалення сучасних суспільств.

Модернізація як своєрідний процес зростання економічних (індустріалізація, капіталізація) та політичних (лібералізація, бюрократизація) можливостей кожного суспільства має значну привабливість, бо вона дає змогу суспільству рухатися до прогресивних форм розвитку: економічне зростання стає домінантною соціальною метою; мотивація досягнення домінує на індивідуальному рівні вибору життєвих стилів і індивідуального самовираження; лібералізація та розвиток демократії розширюють можливості самовираження у різних аспектах суспільного буття. Економічне зростання стали дорівнювати до прогресу, й у ньому почали вбачати ознаку процвітаючого суспільства, адже модернізоване суспільство можна ідентифікувати зі зрілими ринковими інститутами, зрілою громадянською культурою та інститутами демократії, характерною мобільною раціональною адаптованою особистістю. У комплексі модернізація охоплює технологічні аспекти, економічні, політичні, культурні (соціокультурні), соціальні, індивідуально-свідомісні. Надалі місце економічних досягнень як найвищого пріоритету в теперішній час зсувається на акцент якості життя, дедалі ширшої свободи, суб'єктивного благополуччя (ознаки постмодерну), що дедалі більше набуває значущості.

Стрижнева мета модернізації, економічного зростання та економічних досягнень як своєрідний та новий відтінок традиційності (у релятивістсько-

му сенсі) залишаються в ціннісному сенсі позитивними, але їх відносна значущість знижується. Тому відмінності ціннісно-мотиваційних структур у групах традиційних і сучасних суспільних систем пов'язані з кількома факторами: традиційною етнічною культурою (історично-культурна спадщина), етосом, сучасним характером розвитку, впливовістю груп спеціальних інтересів, впливом модернізаційних змін культури, що загалом і визначає особливості процесу модернізації. Сценарії модернізаційних процесів і відповідних трансформаційних процесів різняться між собою. І одна із причин розрізнення — це ігнорування важливості логічності інституційних змін. Це може відображатися, зокрема, на нашому досвіді — у спотворенні, девальвуванні ліберальних цінностей, імітації демократичних процедур і норм, за яким країна відстає від розвинених країн і перетворюється на їх сировинний додаток. У цьому сенсі традиціоналізм (передусім "радянського" суспільства) і його складові — традиції, звичаї, ритуали, настановлення, цінності, — можна вважати основними чинниками, що певною мірою стримують і спотворюють розвиток пострадянських суспільств і, зокрема, України. Усвідомлення неможливості в найближчій перспективі створення в нашій країні класичної моделі "громадянського суспільства", яка століттями конструювалася на Заході, є соціальним досвідом, передусім їх культури.

Зв'язка "традиція — модернізація" є елементом класичної європейської моделі розвитку. Тут модернізація мислиться як інноваційний процес, який базується на традиції, стійкому підґрунті суспільства. У західному суспільствознавстві доволі тривалий час панувало уявлення про традиційні суспільства як несучасні, відсталі; однак сьогодні поступово долається західноцентристський підхід як безпосереднє протиставлення традиційності та модерну. Модернізація не скасовує і не деформує традицію, а поступово реформує її. Традиція, своєю чергою, не блокує модернізацію, а обмежує її, пристосовуючи до наявних відносин і повільно пристосовується сама.

Однак проблемою модернізації суспільства є питання про співвідношення традиції та інновації. Складність полягає у тому, що їх співвідношення і функції по-різному існують у різних типах суспільств. Іншими словами, якщо для традиційних суспільств через їх статичність актуальна, насам-

перед, проблема модернізації, то в ліберальних країнах питання про відновлення традиції давно вже стало проблемою збереження культурно-цивілізаційної ідентичності. У традиційних суспільствах інновації відтворюють себе на основі традиції і їх дія підтримується в суспільстві лише доти, поки вони не порушують традиції. Це стосується і українського суспільства, що є специфічним мікстом традиційних і модерних структур. У сучасних же суспільствах вирішальну роль відіграє інновація, що допускає традицію доти, поки остання не шкодить інновації [2, 45].

Серед науковців немає однакості щодо визначення цінності. Одні цінності ототожнюють з аспектом мотивацій (К. Клакхон), з потребами (А. Маслоу); інші — з особистісним смислом (Г. Оллпорт) або з підтримкою здатності людини до життя (Е. Фромм), з переконаннями (М. Рокич), з соціальними настановами (В. Ядов) тощо. Соціокультурна трансформація сучасних суспільств змінила і соціологічні інтерпретації сутності та природи цінностей. Визначаючи зміст поняття “цінність” як результат усвідомлення індивідом своїх потреб, прийнятним буде інтерпретувати його в синтезі соціологічного підходу (веберівських, дюркгеймівських та парсонівських тверджень): як мотиву соціальної дії та уявлень про бажаний тип соціальної системи в регуляції прийняття соціальних зобов'язань, забезпечуючи збереження і відтворення культурних зразків системи [3]. Неофункціоналістський підхід до аналізу цінностей трансформує їх сенс не тільки як інтеграторів суспільства, а і як інтенції, можливості, мети досягнення чогось. Спираючись на ці та інші теоретичні уявлення, ми виходитимемо з того, що цінності — це узагальнені мета й засоби їх досягнення, що виконують роль фундаментальних норм соціальної інтеграції індивідів у життєво значущих ситуаціях.

Поява нових інституцій, значні зміни “правил гри” інтегрували затвердження нової ціннісно-нормативної системи. Спроби пошуку себе в світі супроводжується зламом старих устоїв, зміною важливості одних цінностей, появою інших тощо. Відбувається складний процес переосмислення системи цінностей. Сучасний розвиток українського суспільства, обумовлений пошуком власного шляху розвитку як період трансформаційних процесів, генерує ціннісні зміни. Це і зміни традиційної системи цінностей національної культури,

моралі, етосу, світоглядних орієнтацій. Сучасні зміни соціального порядку в пострадянських суспільствах призвели до серйозних трансформацій у життєдіяльності соціальних інститутів, громадських структур, груп українського суспільства. Такі процеси не можуть відбуватися, не заторкуючи сутнісних, глибинних елементів людської природи і соціального ладу. Нова ціннісна система українського суспільства тільки починає своє становлення і процес цей позначений суперечностями. Ціннісна амбівалентність, конфлікт цінностей нерідко провокують соціальну та соціально-психологічну напругу в суспільстві.

Сама типологія цінностей є також доволі непростю. Цінності різноманітні й поширені нерівномірно серед усіх членів суспільства. Є декілька засад для типології цінностей. По-перше, розрізняють базові та предметно орієнтовані цінності. Базові цінності становлять основу ціннісної свідомості індивідів і суспільства (кінцеві, цільові цінності людини) і найбільш повно відповідають вимогам культурних універсалій. Їх основною функцією є інтеграція індивідів у соціетальне співтовариство, на основі яких формуються всі інструментальні цінності. Предметні цінності і є відображенням значення предметів у людському житті, суспільних відносин, які зумовлюють суб'єктивне ставлення до них людини і оцінюються людиною в поняттях “позитивного” і “негативного”. Предметні цінності постають як об'єкти потреб та інтересів людини.

По-друге, має місце диференціація цінностей на термінальні та інструментальні. Термінальні цінності узагальнено висловлюють найважливіші цілі, ідеали, сенси життя людей, — такі як цінність людського життя, сім'ї, свободи, праці та аналогічні їм. Інструментальні ж цінності узагальнено виражають способи досягнення цих цілей та ідеалів. У них відображені норми, засоби, риси людей (такі, як незалежність, ініціативність, авторитетність), що дозволяють їм досягати тієї чи тієї мети. Ці цінності можна також вважати поведінковими (зокрема М. Рокич виокремив 36 базових цінностей, з яких 18 термінальних і 18 інструментальних). Можна виокремити такі рівні цінностей, як загальнолюдські, загальносоціальні, соціально-групові та індивідуально-особистісні.

Різні класифікації та критерії мають і умовний характер. У нашому предметному полі слід акцентувати увагу на виокремленні цінностей традиційного

і сучасного суспільств, переважання яких у тому чи тому суспільстві відображає, по суті, стадію його загального економічного і соціального розвитку. Нами увага приділяється типології цінностей, побудованій за “цивілізаційним” (соціокультурним) критерієм: традиційні, модерністські та постмодерністські цінності. Оскільки дослідження орієнтоване на виявлення поведінково-мотиваційних цінностей, у цьому аспекті має значення розподіл термінальних та інструментальних цінностей.

У соціології дослідження цінностей проходять у полі кількох ключових підходів, концептів, методик. Одним із перших сучасних методологів цього предметного напрямку сучасності вважають американського психолога М. Рокича, котрий розробив стандартизований інструментарій виміру суб’єктивного компоненту в понятті цінностей методом шалювання і поставив проблему вивчення зміни цінностей у часі. На його принципах засновано безліч інших методик вивчення цінностей. Сьогодні у європейському та світовому предметному полі дослідження цінностей існує декілька комплексних проектів-методик із властивими їм підходами. Це система досліджень всесвітньовідомих фахівців, зокрема: Ш. Шварца, Р. Інглгарта, Г. Гофстеде, Г. Клагеса та ін. Так, Ш. Шварц розробив теорію базових життєвих цінностей у їх пов’язаності з характеристиками індивідів і країн (культури). Ця методика визначає вимір цінностей, що є емоційно значущими особисто для індивіда і проявляються передусім у системі міжособистісних стосунків, не загоркуючи норм макросвіту, що є певним “мінусом”. Інтегральний підхід у дослідженні організацій, а також ставлення до нерівномірності розподілу влади в суспільстві в цілому був розроблений голландським ученим Р. Гофстеде, який в основу діагностики поклав 5 основних характеристик організаційної культури в корпораціях у поведінці менеджерів і фахівців різних країн. Проте, при використанні методики Р. Гофстеде складно говорити про змістовне трактування модернізації. Така методика для цього дуже абстрактна і знаходиться в іншій площині аналізу. Розвиваючи свою типологію, Г. Клагес (1988) пропонує розрізняти нормоцентричну (ставлення до суспільних норм) і автоцентричну (ставлення до власного “я”) орієнтацію. Зміна ціннісних орієнтацій, за Клагесом, пояснюється через посилення значущості цінностей, що виражають самого індивіда.

У 70–80-х роках ХХ ст. набув поширення проект, здійснюваний під керівництвом Р. Інглгарта (США, Мічиганський університет) “Матеріалістичні/постматеріалістичні цінності”. У контексті впливу модернізації та її вивчення, що прямолінійно стосується проблематики нашого дослідження, згідно з ним, переважання одних (матеріалістичних) чи інших (постматеріалістичних) цінностей у тому чи тому суспільстві відображає стадію його загального економічного, політичного і соціального розвитку [4]. Р. Інглгарт розрізняє два рівні цінностей: матеріалістичний (фізична і економічна безпека людини) і постматеріалістичний (самоактуалізація особистості). В обох випадках йдеться, по суті, про термінальні цінності [4]. Грунтуючись на концепції ієрархії людських потреб А. Маслоу, Р. Інглгарт сформулював теорію міжгенераційної переміни цінностей, згідно з якою має місце глобальний зсув ціннісної системи людства від матеріалізму до постматеріалізму, передусім на підставі ціннісної значущості відсутнього (чого стосовно бракує) та соціалізаційного (часового) блага. Постматеріалістичні цінності — це, так званий “ідеальний” тип ціннісних орієнтацій, який характеризується відсутністю безпосереднього матеріального змісту і є наслідком тривалого економічного піднесення. Їх основним змістом стає самовираження та якість життя. Суспільства, в яких поширені постматеріалістичні цінності, характеризуються більшою толерантністю і терпимістю. У міру деградації економічної системи люди повертаються до традиційних цілей і культурних орієнтацій.

Методика Р. Інглгарта ґрунтується на положенні теорії ціннісного зсуву, що має тісний зв’язок з теорією модернізації, за якою економічні культурні та політичні перетворення значно взаємопов’язані у своєму розвитку, і це дозволяє прогнозувати характер їх взаємодії на суспільство. Так, його гіпотеза дефіциту пов’язана з особистісними пріоритетами індивіда в контексті співвиміру та відображенні соціально-економічного середовища його життєдіяльності, внаслідок чого, загальний дефіцит на рівні соціуму трансформується у першорядну потребу на індивідуальному рівні [5]. Так звана гіпотеза соціалізації покликана пояснити і показати наявність часового проміжку між домінантними в суспільстві ціннісними орієнтаціями та соціально-економічними досягненнями країни. Зміни в ієрархії пріоритетів відбувається з певним запізненням

в часі стосовно прогресивних, позитивних змін у соціально-економічній ситуації [5]. Тобто поширення цінностей постматеріалізму серед населення пов'язане із зростанням економічних досягнень і тривалістю періоду економічного розквіту. Але чим довше триває період економічного спаду, тим більшою мірою може проявитися протилежний ефект.

Ця концепція вченого, як поляризована зв'язка матеріалістичних/постматеріалістичних цінностей, є одним із базових компонентів усієї більш широкої культурної зміни [6]. Зсув від "матеріалістичних" цінностей, з акцентом на економічній і фізичній безпеці, до цінностей "постматеріалістичних", з акцентом на проблемах індивідуального самовираження та якості життя, — найбільш повний аспект такої зміни, але він становить лише одну компоненту широкого синдрому культурних змін. З метою визначення рівня орієнтацій на інший тип цінностей, що також прямолінійно відображає характер і напрям модернізації та трансформаційних процесів у кожному суспільстві, а саме — ліберальні цінності, Р. Інглхарт створив показник ліберального розвитку — постматеріалістичного прагнення до особистої свободи (liberty aspirations) [7], або так званий індекс ліберального постматеріалізму [8]. Його методика пов'язана з оцінкою взаємодії цінностей і економічного розвитку: як мірою переходу до індустріальної моделі розвитку й дальшої еволюції цінностей, тому наше дослідження і опирається на ці теоретико-методологічні розробки. Заслужують на увагу також окремі дослідницькі напрямки, реалізовані у проекті, зокрема, дослідження: модернізації українського суспільства у

контексті сучасних цивілізаційних процесів; соціокультурній трансформації ціннісної системи українського суспільства: "традиція — модерн" у ціннісній динаміці; ціннісних процесів у сучасному українському суспільстві; концептів ліберальних цінностей за світовим досвідом; ліберально-економічного блоку ціннісної системи українського соціуму; "ціннісної" мапи України та інше. Виклад окремих результатів дослідження опубліковано в низці наукових праць [9; 10].

Висновки. Здійснений аналіз наукової бази відтворення соціокультурних традицій і змін у системі цінностей зафіксував докорінні зміни соціальних умов життєдіяльності українського суспільства, які обумовили перехід до нової системи ціннісних орієнтацій, характерних для сучасних суспільств постіндустріального типу. Нині українське суспільство перебуває в стані невизначеності та варіативності вибору ціннісної еволюції. А стан ціннісної системи можна охарактеризувати як постійно трансформований, що зумовлює плюралізм ціннісних систем, які виконують як диференційну, так і інтеграційну роль. Суспільні перетворення відбуваються на рівні суспільної свідомості, формування нових цінностей, ідей і норм і стереотипів поведінки, з подальшою їх матеріалізацією у процесі формування нових соціальних структур і інститутів. Оскільки система цінностей утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб та інтересів індивідів і соціальних спільнот, то вона справляє зворотний вплив на соціальні інтереси і потреби як один з найважливіших мотива-торів соціальної дії та поведінки індивідів.

Література:

1. Куценко О. Д. Україна у трансформаційних процесах: Quo vadis? / Куценко О. Д. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — К., 2007. — №1. — С. 18–33.
2. Федотова В. Российская история в зеркале модернизации / В. Федотова // Вопросы философии. — 2009. — № 12.
3. Романюк Л. В. З історії дослідження цінностей: аналіз цінностей особистості / Л. Романюк // Зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН: Проблеми сучасної психології. — 2011. — Вип. 13.
4. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in Societies / R. Inglehart. — // Princeton, Princeton Univ. Press, 1997.
5. Рукавишников В. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения / Рукавишников В., Халман Л., Эстер П. — М.: Совпадение 1998. — 368с.
6. Бауман З. Индивидуализированное общество. — М.: Логос, 2002.
7. Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / К. Вельцель, Инглхарт Р. — М.: Новое издательство, 2011. — 464 с.
8. Соколова К. Основні напрями досліджень ліберальних цінностей / К. Соколова // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. праць / Ін-т соціології НАН України. — К., 2010. Вип 2 (13). — С. 154–166.
9. Сірий Є. В. "Ціннісна" мапа України в системі аксіологічних досліджень / Є. Сірий // Вісник Одеського національного університету. Серія: соціологія і політичні науки. Т. 18. Вип. 2 (18). Част. 1. — Одеса, 2013. — С. 118–131.
10. Сірий Є. В. Ціннісна сагментация українського суспільства в системі аксіологічних досліджень / Є. Сірий, М. Нахаб'їч // Прикладні соціальнокомунікативні технології. — К.: КНУКІМ, 2014. — №3. — С. 287–295.